# ZARBULMASAL ASARIDAGI MAQOLLARNING SEMANTIK TAHLILI

**Mustafoqulova Zarnigor Qudrat qizi**
Buxoro xalqaro universiteti,Magistratura 1- kurs
zari9400mustafoqova@gmail.com
Tel:94766-94-00
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20150609

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asaridagi maqollarning lingvosemiotik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida maqollarning ramziy ma’nolari, belgili birlik sifatidagi tabiati, metafora, metonimiya va kinoyaning semantik vazifalari ilmiy manbalar asosida yoritildi. Shuningdek, maqollarning kontekstga bog‘liq holda ma’no kengayishi va pragmatik funksiyasi ham tahlil qilindi. “Zarbulmasal”dagi maqollar xalq tafakkuri, milliy mentalitet va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi muhim semantik birliklar sifatida baholandi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, lingvosemiotik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi.
**Kalit so‘zlar:** Zarbulmasal, maqol, lingvosemiotika, semantika, metafora, metonimiya, kinoya, ramziy ma’no, kontekst, Gulxaniy.

**Аннотация:** В данной статье анализируются лингвосемиотические особенности пословиц в произведении Мухаммада Шарифа Гулханий «Зарбулмасал». В ходе исследования на основе научных источников были освещены символические значения пословиц, их природа как знаковых единиц, а также семантические функции метафоры, метонимии и иронии. Кроме того, был проведён анализ расширения значения пословиц в зависимости от контекста и их прагматической функции. Пословицы в «Зарбулмасал» были оценены как важные семантические единицы, отражающие народное мышление, национальный менталитет и общественные отношения. В исследовании использованы сравнительно-типологический, лингвосемиотический и контекстуальный методы анализа.
**Ключевые слова:** Зарбулмасал, пословица, лингвосемиотика, семантика, метафора, метонимия, ирония, символическое значение, контекст, Гулханий.

**Abstract:** This article analyzes the linguosemiotic features of proverbs in Muhammad Sharif Gulkhaniy’s work Zarbulmasal. During the research, the symbolic meanings of proverbs, their nature as sign units, and the semantic functions of metaphor, metonymy, and irony were examined on the basis of scientific sources. In addition, the study analyzed the contextual expansion of meaning and the pragmatic functions of proverbs. The proverbs in Zarbulmasal were evaluated as important semantic units expressing folk thinking, national mentality, and social relations. Comparative-typological, linguosemiotic, and contextual analysis methods were used in the research.
**Keywords:** Zarbulmasal, proverb, linguosemiotics, semantics, metaphor, metonymy, irony, symbolic meaning, context, Gulkhaniy.

## Kirish

Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari o‘zbek mumtoz adabiyotida xalq maqollarini badiiy-estetik tizimga singdirgan muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va barqaror janrlaridan biri bo‘lgan maqollar keng qo‘llangan bo‘lib, ular asarning semantik va pragmatik qatlamini shakllantiradi.

Tadqiqotchilar tomonidan “Zarbulmasal” tarkibida 400 ga yaqin maqol va hikmatli iboralar mavjudligi qayd etilgan. [1]

“Zarbulmasal” termini arabcha “zarb” va “masal” so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “ibratli misol”, “hikmatli so‘z” ma’nolarini anglatadi. Ushbu janr Sharq adabiyotida didaktik xarakterga ega bo‘lib, xalq donishmandligi va axloqiy qarashlarini ifodalash vositasi sifatida shakllangan. [8]

Gulxaniy maqollarni oddiy bezak sifatida emas, balki obraz yaratish, xarakter ochish va ijtimoiy tanqid vositasi sifatida qo‘llaydi. Ayniqsa, asardagi hayvon obrazlari, kinoyaviy tasvirlar hamda majoziy birliklar semantik jihatdan ko‘p qatlamli ma’nolarni yuzaga chiqaradi. Tadqiqotchilar fikricha, “Zarbulmasal”dagi ramziy obrazlar va maqollar asar syujetining asosiy badiiy tayanchi hisoblanadi. [0], [6]

Lingvosemiotika nuqtayi nazaridan qaralganda, maqollar belgilar tizimi sifatida xalq tafakkurini aks ettiruvchi semantik strukturalardir. Har bir maqolda to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’no bilan birga yashirin ramziy ma’no ham mavjud bo‘ladi. Shu jihatdan “Zarbulmasal” maqollari xalqning ijtimoiy, axloqiy va madaniy qarashlarini o‘zida mujassamlashtirgan muhim manba sanaladi. [2]

**Metodologiya**

Mazkur tadqiqotda lingvosemiotik, semantik, qiyosiy-tipologik hamda kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari hamda ushbu asar bo‘yicha yaratilgan ilmiy maqolalar olindi. [7]

Lingvosemiotik metod orqali maqollarning belgi sifatidagi funksiyasi va ramziy mazmuni o‘rganildi. Semantik tahlil yordamida metafora, metonimiya va kinoyaning ma’no hosil qilishdagi o‘rni aniqlandi. Kontekstual tahlilda esa maqollarning voqelik va matn muhiti bilan bog‘liq holda ma’no o‘zgarishlari tekshirildi.

Shuningdek, asardagi maqollar boshqa xalq maqollari bilan qiyoslanib, ularning umumxalq tafakkuridagi o‘rni yoritildi. Tadqiqot davomida o‘zbek paremiologiyasi, folklorshunoslik va adabiyotshunoslikka oid ilmiy manbalarga murojaat qilindi. [1], [8]

**Natijalar**

Tahlillar natijasida “Zarbulmasal”dagi maqollar bir necha semantik qatlamga egaligi aniqlandi. Birinchidan, maqollar asarda didaktik vazifa bajaradi. Ikkinchidan, ular obrazlarning xarakterini ochishda faol qatnashadi. Uchinchidan, maqollar ijtimoiy tanqid vositasi sifatida xizmat qiladi. [0]

Asardagi maqollar tarkibida ramziy ma’no keng qo‘llangan. Jumladan, hayvonlar orqali inson xarakteri ifodalanadi. Eshak, tulki, bo‘ri, qush kabi obrazlar orqali jamiyatdagi turli tabaqa vakillari kinoyaviy tarzda tasvirlangan. Tadqiqotchilar Gulxaniy asarlarida hajviylik va majoz kuchli ekanligini qayd etadilar. [4]

Maqollarda metaforik ma’no keng uchraydi. Masalan, “tuya”, “eshak”, “bo‘ri” kabi birliklar faqat hayvon nomi sifatida emas, balki insonning muayyan sifatlarini bildiruvchi ramziy birlik sifatida qo‘llangan. Bu esa maqollarning semantik kengayishiga olib kelgan. [2]

Metonimiya ham maqollarda muhim stilistik vosita hisoblanadi. Ayrim maqollarda predmet nomi orqali jamiyat yoki insonning muayyan holati ifodalanadi. Bu usul xalq tafakkuridagi assotsiativ bog‘lanishlarni namoyon etadi.

Kinoya esa “Zarbulmasal”ning yetakchi poetik vositalaridan biridir. Asardagi ko‘plab maqollar tashqi ma’noda oddiy hikmatdek ko‘rinsa-da, aslida jamiyatdagi adolatsizlik, nodonlik va riyokorlikni fosh etishga xizmat qiladi. [4]

Kontekstual tahlillar maqollarning ma’nosi matn muhiti bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Bir maqol turli vaziyatlarda turlicha pragmatik ma’no hosil qilishi mumkinligi aniqlandi. [7]

**Tahlil va muhokama**

Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari o‘zbek mumtoz adabiyotining eng muhim satirik-didaktik namunalardan biri hisoblanadi. Asarda xalq maqollari, hikmatli iboralar va majoziy tasvir vositalari yordamida jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, inson xarakteri hamda axloqiy qadriyatlar yoritilgan. Tadqiqotchilar tomonidan “Zarbulmasal” tarkibida 400 ga yaqin xalq maqollari mavjudligi qayd etilgan bo‘lib, bu holat asarning xalq og‘zaki ijodi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Lingvosemiotik nuqtayi nazardan qaralganda, maqollar xalq tafakkurining belgili modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Semiologiya nazariyasiga ko‘ra, har qanday til birligi ma’lum ma’no tashuvchi belgi hisoblanadi. “Zarbulmasal”dagi maqollar ham nafaqat oddiy hikmatli so‘z, balki murakkab semantik va pragmatik vazifani bajaruvchi badiiy birlik sifatida shakllangan. Asarda qo‘llangan maqollar orqali muallif xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini umumlashtiradi. Shu sababli maqollar matnda oddiy dekorativ vosita emas, balki mazmun hosil qiluvchi asosiy komponent vazifasini bajaradi.

“Zarbulmasal”dagi maqollar ikki qatlamli semantik tuzilishga ega. Birinchi qatlam denotativ ma’no bo‘lib, u maqolning yuzaki mazmunini anglatadi. Ikkinchi qatlam esa konnotativ yoki ramziy ma’no hisoblanadi. Aynan konnotativ ma’no maqollarning badiiy-estetik qimmatini belgilaydi. Masalan, hayvon obrazlari orqali inson xarakterini ifodalash Sharq adabiyoti va xalq og‘zaki ijodidagi an’anaviy semantik modelga asoslanadi. Gulxaniy ana shu an’anaviy modelni saqlagan holda, uni ijtimoiy tanqid vositasiga aylantiradi.

Asarda uchraydigan tulki obrazi ayyorlik va makkorlikni, bo‘ri zo‘ravonlikni, eshak esa nodonlik va fahmsizlikni ifodalovchi ramziy birlik sifatida qo‘llangan. Bu obrazlarning semantik ildizi xalq tafakkurida shakllangan stereotiplarga borib taqaladi. Tadqiqotchilar “Zarbulmasal”dagi zoonimlar oddiy nomlash vositasi emas, balki chuqur semantik va pragmatik mazmun kasb etuvchi belgilar tizimi ekanligini ta’kidlaydilar.

Metafora “Zarbulmasal” poetikasining eng muhim semantik vositalaridan biridir. Metafora orqali abstrakt tushunchalar konkret obrazlar vositasida ifodalanadi. Masalan, nodon insonning eshakka qiyoslanishi yoki ayyor shaxsning tulki timsolida berilishi xalq tafakkuridagi ma’naviy-assotsiativ bog‘lanishlarni aks ettiradi. Bu holat maqollarning semantik sig‘imini kengaytiradi hamda badiiy ta’sirchanlikni oshiradi.

Metaforalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular orqali Gulxaniy o‘z davridagi ijtimoiy-siyosiy muammolarni yashirin shaklda ifodalaydi. XIX asr adabiy muhitida hukmron tabaqalarni ochiq tanqid qilish imkoniyati cheklanganligi sababli yozuvchilar majoz va kinoya vositasidan keng foydalanganlar. Shu jihatdan “Zarbulmasal”dagi metaforalar nafaqat estetik, balki ijtimoiy-funksional vazifani ham bajaradi.

Asarda metonimiya ham muhim stilistik vosita sifatida uchraydi. Metonimiya orqali bir predmet yoki hodisa nomi boshqa bir hodisani anglatish uchun qo‘llanadi. “Zarbulmasal”dagi ayrim maqollarda qism orqali butun, predmet orqali esa muayyan ijtimoiy holat ifodalanadi. Bu holat xalq tafakkurining assotsiativ xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, ayrim hayvon nomlari orqali muayyan ijtimoiy tabaqa yoki xarakter tipi nazarda tutiladi. Natijada badiiy matnda qisqa, ammo chuqur semantik mazmun hosil bo‘ladi.

Kinoya “Zarbulmasal”ning yetakchi poetik unsurlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar Gulxaniy ijodining asosiy xususiyatlaridan biri sifatida hajviylik va kinoyaviylikni ko‘rsatadilar. Asardagi ko‘plab maqollar tashqi ko‘rinishda oddiy pand-nasihat xarakteriga ega bo‘lsa-da, aslida jamiyatdagi adolatsizlik, mansabparastlik, nodonlik va riyokorlikni tanqid qilishga xizmat qiladi.

Kinoyaning kuchi shundaki, u o‘quvchini yashirin ma’noni mustaqil ravishda anglashga undaydi. Bu esa matnning pragmatik ta’sirchanligini kuchaytiradi. Masalan, ayrim maqollarda hayvonlar o‘rtasidagi munosabat tasvirlanadi, biroq aslida insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar nazarda tutiladi. Shu tariqa kinoya matnning ikki qatlamli ma’no tizimini shakllantiradi.

Ramziy ma’no “Zarbulmasal”dagi maqollarning asosiy semantik xususiyatlaridan biridir. Ramz badiiy tafakkurning muhim elementi bo‘lib, u muayyan obraz orqali kengroq ijtimoiy yoki axloqiy tushunchani ifodalaydi. Gulxaniy Sharq adabiyotidagi an’anaviy ramzlardan unumli foydalangan. Masalan, boyqush xaroba va tanazzul ramzi sifatida, yapaloqqush esa johillik va nodonlik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Ramzlarning semantik kuchi ularning xalq ongida oldindan shakllangan ma’nolariga bog‘liq. O‘quvchi tulki obrazini ko‘rishi bilan ayyorlikni, bo‘rini ko‘rishi bilan zo‘ravonlikni tasavvur qiladi. Gulxaniy ana shu tayyor semantik modellardan foydalanib, asarning g‘oyaviy ta’sirchanligini oshiradi. Bu esa “Zarbulmasal”ning lingvosemiotik jihatdan mukammal tizimga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kontekst masalasi ham “Zarbulmasal” maqollarining semantik tabiatini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Har bir maqol ma’lum matn muhiti ichida qo‘llanadi va aynan shu kontekst uning pragmatik ma’nosini belgilaydi. Bir maqol turli vaziyatlarda turlicha semantik yuk kasb etishi mumkin. Bu esa maqollarning ko‘p qatlamli tabiatidan dalolat beradi.

Masalan, bir maqol oddiy axloqiy pand sifatida ham, hajviy tanqid vositasi sifatida ham qo‘llanishi mumkin. Kontekstning o‘zgarishi bilan maqolning pragmatik funksiyasi ham o‘zgaradi. Shu sababli “Zarbulmasal”dagi maqollarni faqat lug‘aviy ma’no asosida tahlil qilish yetarli emas. Ularni asarning umumiy g‘oyasi va syujet tizimi bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur.

“Zarbulmasal”dagi maqollar xalqning tarixiy-madaniy tajribasini aks ettiruvchi manba sifatida ham muhimdir. Maqollarda xalqning turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari va dunyo haqidagi tasavvurlari mujassamlangan. Shu jihatdan maqollar milliy mentalitetni o‘rganishda ham muhim lingvokulturologik material hisoblanadi.

Asardagi maqollar til xususiyatlari jihatidan ham alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotlarda Gulxaniy asarlarida xalqona iboralar, sodda sintaktik konstruktsiyalar va obrazli ifodalar keng qo‘llanganligi qayd etiladi. Bu holat maqollarning xalq tiliga yaqinligini hamda ularning ommabopligini ta’minlaydi. Aynan xalqona uslub maqollarning tez esda qolishi va avloddan-avlodga o‘tishiga sabab bo‘lgan.

“Zarbulmasal”dagi maqollar struktur jihatdan ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularning aksariyati qisqa, lo‘nda va ritmik tuzilishga ega bo‘lib, bu holat ularning kommunikativ samaradorligini oshiradi. Maqollarda parallelizm, qarama-qarshilik va takror kabi poetik vositalar keng qo‘llangan. Bu esa ularning badiiy-estetik ta’sirini kuchaytiradi.

Gulxaniyning asosiy mahorati shundaki, u xalq maqollarini oddiy ko‘chirma shaklida emas, balki asar syujetiga mos ravishda qayta ishlagan. Natijada maqollar asarning kompozitsion yaxlitligini ta’minlovchi muhim elementga aylangan. Bu esa “Zarbulmasal”ni oddiy maqollar to‘plami emas, balki yaxlit badiiy-semantik tizim sifatida baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Zarbulmasal”dagi maqollar lingvosemiotik jihatdan murakkab va ko‘p qatlamli tabiatga ega. Ular orqali xalq tafakkuri, milliy madaniyat va ijtimoiy munosabatlar o‘z aksini topgan. Metafora, metonimiya, kinoya va ramz kabi poetik vositalar maqollarning semantik imkoniyatlarini kengaytirgan hamda asarning badiiy-estetik qiymatini oshirgan. Shu sababli “Zarbulmasal” nafaqat o‘zbek mumtoz adabiyotining, balki o‘zbek paremiologiyasi va lingvosemiotikasining ham muhim ilmiy manbalaridan biri hisoblanadi.

**Xulosa**

Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asari o‘zbek adabiyotida maqollarning badiiy-estetik imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim manbalardan biridir. Asardagi maqollar lingvosemiotik jihatdan murakkab belgi tizimini tashkil etadi.

Tadqiqot davomida maqollarning ramziy ma’no hosil qilishi, metafora, metonimiya va kinoyaning semantik vazifalari aniqlashtirildi. Maqollar xalq tafakkuri, milliy mentalitet va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi muhim birliklar sifatida baholandi.

Shuningdek, kontekstga bog‘liq semantik o‘zgarishlar maqollarning pragmatik imkoniyatlarini kengaytirishi aniqlandi. “Zarbulmasal”dagi maqollar xalq donishmandligi va badiiy tafakkurning uyg‘unlashgan shakli sifatida o‘zbek paremiologiyasining muhim namunasidir.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Muratov A.A., Rasulova R.B., Xoliqova N.D. Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asaridagi ramziy obrazlarning o‘ziga xos xususiyati. – New York University Conference, 2022. – B. 3–8.
2. To‘ymurodov D.D. “Zarbulmasal” asarida keltirilgan xalq maqollari tarkibidagi raqamlarning majoziy ma’nolari. – USA International Conference, 2024. – B. 19–23.
3. Hasanova X.F. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asaridagi maqollarning dars mashg‘ulotlarida qo‘llanishining ahamiyati. – International Scientific Journal, 2023. – B. 68–71.
4. To‘ymurodov D.D. Tojik adabiyotida Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asariga ta’siri. – Foreign Linguistics and Linguodidactics, 2025. – B. 100–104.
5. Qahramonov A.Y., Narzullayeva S.K. Zarbulmasal asari. – International Online Conference, 2025. – B. 23–26.
6. Nazarova X. “Zarbulmasal”ning badiiy xususiyatlari va uslubi. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 45–59.
7. Qodirova S.A. “Zarbulmasal” nashri va maqol matni muammolari. – Scientific Reports of Bukhara State University, 2023. – B. 200–205.
8. Is’hoqov F. Gulxaniy va o‘zbek mumtoz adabiyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 1987. – B. 112–128.
9. Dolimov S. O‘zbek xalq maqollari poetikasi. – Toshkent: Fan, 1991. – B. 74–89.
10. Yoqubov H. Gulxaniy “Zarbulmasal” matni va tadqiqi. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1960. – B. 15–41.
11. Karimov B. O‘zbek paremiologiyasi va semantika masalalari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2018. – B. 91–104.
12. Abdullayev V. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980. – B. 221–230.